

Eesti organisatsioonide ja üksikisikute arhiivid Rootsis

Carl Göran Andræ

Uppsala Ülikool

1944. aastal lähenes Punaarmee Eesti piiridele ja oli selge, et sakslastel pole enam venelaste pealetungile vastupanuks jõudu. Eestlased teadsid juba varasemast kogemusest, mida nõukogude okupatsioon tähendab, ja septembris-oktoobris põgenes mõne nädalaga paatidega, vanadel kaubalaevadel või ükskõik millise kiiresti kättesaadud ujuvvhendiga lääne suunas Rootsi tuhandeid inimesi. 6000 neist jõudis Ojamaale ja 15 000 Rootsi idarannikule, kus nad paigutati põgenikelaagrisse. Niisuguseid laagreid oli üle 200 peamiselt üsna väikese üksuse, et oleks lihtsam korda hoida ja kontakt laagrisolijatega oli ka isiklikum. Seal ei olnud kaua, kuna laagrid tuli varsti vabastada nendele, keda Rootsi Punane Rist oli päästnud Saksa kontsentratsioonilaagritest. 1945. aasta märtsis tehti Balti põgenikelaagrid põgenikest tühjaks.

Nõukogude Liidu valitsus nõudis Balti põgenike tagasisaatmist; lõppude lõpuks oli neil kõigil ju Nõukogude kodakondsus. Rootsi valitsus keeldus sunniviisilisest tagasisaatmisest. Avalikult sellest ei räägitud, paljud põgenikud aga kartsid sellegipoolest, et nad antakse Nõukogude Liidule välja. 1948. aasta algusest, kui Ameerika Ühendriigid oma piirid pagulastele avasid, mindigi edasi läände. Neid, kes soovisid vabatahtlikult Nõukogude Liitu tagasi minna, oli üsna vähe, ja juba 1950. aastal loobusid venelased üldise repatrieerumise nõudest.

Rootsis oli sel ajal tööjõust puudus ja uustulnukad võeti tööjõuturul kiiresti vastu. Paljud põgenikud olid Eesti rannikualade talupojad ja kalurid, nendega ei olnud suuremaid probleeme. Arvukate haritlaste integreerimine oli keerulisem. Neid oli, tõtt-öelda, üsna palju tänu Rootsi ja Ühendriikide valitsuste ühisaktsioonile, mille eesmärk oli päästa Eestist vaimne eliit. Oma lubaduste täitmiseks asutas Rootsi valitsus 1000 nn arhiivitöötaja ametikohta (mis olid mõeldud haritlastele), 600 neist said endale põgenikud Eestist.

Tihti on kuulda eestlasi oma organiseerimisvõimega hooplemas, seda ka õigusega. Rootsi võimud kasutasid eestlaste oskused ära: igasse põgenikelaagrisse määrati eestlasest esindaja, laagriwanem, kes tegi rootslasest laagriülemale peamiselt keelebarjääri tõttu üsna keerulise olukorra lihtsamaks. Laagrist vabanenult pidid põgenikud aga ise hakkama saama. Mingit abi saadi rahvusvaheliselt Noorte Meeste Kristlikult Ühingult, mille Rootsi liikmed lubasid eestlastel oma hooneid tasuta kasutada. Eestlased ise löid kohaliku haru - Eesti Seltsi.

Esimestele organisatsioonidele järgnesid varsti mitmesugused ühendused: skaudi-, gaidide ja kooriseltsid, võimlemisrühmad, spordiseltsid jne.

Koolid panid eestlased oma lastele tööle juba põgenikelaagrites. Rootsi valitsus oli tõrges ega tahtnud neid algul lubadagi, mõne aja pärast ei olnud aga koolidega mitte üksnes lepitud, vaid maksti neile ka toetust.

Uues ümbruses oli ühtekuuluvuse ja hingelise tasakaalu hoidmisel oluline osa kirikul. Kogu maal asutati arvukalt kogudusi. Evangeelsel luterlikul kirikul oli Rootsis oma eesti konsistoorium kuni 1970. aastateni, mil see Kanadasse üle viidi. Praegu on Rootsis 7 kogudusega praostkond.

Eestis olid peaaegu igasuguse poliitilise tegevuse alates 1934. aastast keelanud esiteks president Konstantin Pätsi seadused ja seejärel kaks okupatsioonivõimu. Rootsi eestlaste hulgas oli peaaegu lepitamatu vastasseis Pätsi toetajate ja nn parlamentaaride, s.o Eesti varasemate demokraatlike parteide liikmete vahel. See ei lõhestanud mitte ainult poliitika alal tegutsejaid vaid ka mittepoliitilisi ühinguid ja seltsi. Kõige hullem oli olukord kesktasandil:

eesti ajalehtede veergudel tülitseti avalikult ja laimati üksteist, mis kõik kahjustas eestlaste juhtivate isikute mainet Rootsi võimude silmis. Eesti poliitiliste organisatsioonide tegevusest Rootsis jääb üldiselt nõutukstegev mulje, mis, ma kardan, vastas tegelikule olukorrale.

Kui saavutused poliitika alal jäid uues ümbruskonnas kesisteks, siis arenguga kultuuri vallas läks paremini. Rootsis tegutsenud eesti autorite arv tunnistab, et mõnda aega ületas pagulaste ilukirjanduslik toodang kodumaa oma.

Üldiselt on eestlaste tegevus Rootsis olnud tähelepanuvääriv. Siit probleem: mis selle tegevuse jälgedest saab? Paljud arhiivid ja kogud on juba Eestisse toodud ja sellest ülevaate andmine on Eesti arhiivide, raamatukogude ja muuseumide töö, aga nimetaksin siinkohal mõned olulised saadetised. Alles möödunud aasta maikuus esitleti Tallinnas Riigiarhiivis pidulikult Vabariigi Valitsuse eksiilis arhiivi. Eesti Rahvuskomitee arhiiv on nüüd Rahvusraamatukogus ja Eesti Komitee paberid ajakirja “Akadeemia” tarbeks Mart Orava käes. Hiljem antakse need Riigiarhiivi.¹

Eestisse on saadetud hulgaliselt isikuarhiive, sealhulgas Marie Underi ja Artur Adsoni, keeleteadlase Johannes Aaviku, minister Aleksander Varma arhiivid. Eesti arhiivide eest vastutavad isikud Rootsis on korduvalt väljendanud soovi, et nende valduses olevad arhiivid viidaks Eestisse, aga soovitud on sedagi, et need kui osa Rootsi ajaloost jääksid ka Rootsi.

Edasi käsitlen neid eesti arhiive ja kogusid, mis on endiselt Rootsis, esmalt riiklikes asutustes asuvaid. Kõige olulisem on Rootsi Rahvusarhiivis olev Balti Arhiiv. Et sellest räägib teine esineja, jätan ma Balti arhiivi välja, märkides vaid, et kahe ministri, August Rei ja Heinrich Laretei kirjavahetus ja Eesti vastupanuliikumise materjale on avaldatud mahukas raamatus pealkirjaga “Töötan ustavaks jääda...”.

Lundi maakonnaarhiivis on mitme Lõuna-Rootsi eesti koguduse arhiivid. Stockholmi eesti kooli arhiiv on Stockholmi linnaarhiivis. Kohalike eesti seltside materjale hoitakse ilmselt heas korras osaliselt Alingsås, Lääne-Rootsi väikelinnas, osaliselt Uppsalas kohalikus rahvaliidumiste arhiivis. Materjalide Rootsis hoidmine ongi ehk üks lahendus, ainult kas Rootsi arhiivid on suureneva koguse eesti materjalide hoidmiseks ajutisegi lahendusena valmis? Kuidas lahendada eesti keele oskuse küsimus, mida on vaja materjali korrastamiseks ja registreerimiseks?

Minu kavatsus oli selgitada, milline on Rootsis seni eravalduses olevate eesti arhiivide olukord. Sain kohe algul aru, et kavatsus on teostatav vaid osaliselt, õigupoolest väga piiratud mahus. Ent isegi piiratud ülevaade on kasulik, pidades silmas pakilist vajadust alustada arhiivides säilitatava materjali päästeaktsiooni nii kiiresti kui võimalik. Praegu on Rootsis Eesti Majad Stockholmis, Uppsalas, Eskilstunas, Norrköpingis, Göteborgis ja Lundis. Neid kõiki ähvardab sulgemine, sest Rootsi võimud on otsustanud niisuguse klubilise tegevuse rahalisi toetusi kärpida.

Stockholmis mõjutaks see kõige olulisemaid eesti seltse. Vaja on kiireid otsuseid ja otsustavat tegutsemist. Eesti Komitee arhiiv on suures osas juba Eestisse toodud, nüüd tuleb otsustada, mida teha ülejäänuga, sest Komitee kavatab sel aastal oma tegevuse lõpetada ja jätkata sihtasutusena. Suurt ajaloolist huvi pakub järelejäänud Eesti keskasutuse, Rootsi Eestlaste Liidu (REL) arhiiv. Nagu ma selle juhatusest aru olen saanud, tahavad nemad arhiivi praegu Rootsis hoida, aga vaja oleks abi selle korrastamiseks ja nimistu koostamiseks. REL-i valduses on ka endise poliitilise organisatsiooni Eesti Põllumeeste Kogude Esinduse arhiiv, mille eest tuleb hoolt kanda.

Stockholmi Eesti Majas asub ka Eesti Evangeelne Luterlik Kirik, kellel oli 1979. aastani oma piiskop. Kui konsistoorium Kanadasse üle viidi jäi praostkonna arhiiv kohale. Praost Ingo Tiit Jaagu vajab selle korrastamiseks abi. Arhiivis leidub rohkesti huvitavat materjali, mis vastab Eesti kihelkonnaregistrile.

---

¹ Tegelikult Eesti Kultuuriloolisesse Arhiivi Kirjandusmuuseumis. P. Noorhani kommentaar.

Eesti Majas asub samuti eestikeelse nädalalehe „Eesti Päevaleht“ toimetus ja lehe edasine ilmumine on vististi ainult aja küsimus. Üldiselt on äärmiselt oluline Stockholmi Eesti Majas kiiresti kindlaks teha, mis arhiive seal veel võiks olla. Viivitamiseks palju aega ei ole.

Annan ülevaate arhiivide olukorrast, nagu see mulle hetkel paistab.

Stockholm

Eesti keskorganisatsioonid peavad ilmselt Eesti Majast Wallingatan 34 välja kolima. Eesti Komitee, REL, Rootsi praostkond, „Eesti Päevaleht“ (korduvalt käidud ja helistatud).

Göteborg

Aho Rebas [aho.rebas@bostream.nu], REL-i esindaja linnas arvab, et seal ei ole muid arhiive peale eesti laste abiorganisatsiooni arhiivi (e-kiri 9. juunil 2006)

Lund

Huvi arhiivide korrastamise vastu on suur, tõenäoliselt leitakse selleks ruum maakonna- või kohalikus Rootsi arhiivis (telefonikõne 12. juunil 2006 Pille Mai Laasile pille_mai@swipnet.se).

Uppsala

Eesti arhiivide küsimust on arutatud ja midagi ka on plaanis. Uppsala Rahvaliidumiste Arhiivis (*Folkrörelsearkivet*) on Eesti Selts Uppsalas, Eesti Demokraatlik Klubi, Eesti Segakoor Uppsalas.

Eskilstuna

Juunis käisid Eesti Seltsis kolm kõrget Eesti poliitikut. Seltsi esimees võttis kohalike eesti arhiivide küsimuse üles ja sai vastuseks, et need võib saata kas Eestisse või hoida Eskilstunas, nagu heaks arvatakse (telefonitsi 13. juunil 2006 Lembit Palla, telefon 46-152-109 58 või 45-157-441 38, Eskilstuna Eesti Seltsi esimees).

Norrköping

Rääkisin Norrköpingi kogudusega; arhiivi küsimust lubati arutada järgmise nädala koosolekul.

Västerås

Västeråsi koguduse arhiiviga tegeleb Viivi Baladi, praost Richard Koolmeistri tütar [viivi.baladi@telia.com].

Alingsås

Alingsås tegutses palju eesti organisatsioone. Eesti Seltsi, Eestlaste Koondise, Eesti Võrkpalliklubi, Eesti Abi arhiivid on praegu Alingsås Rahvaliidumiste Arhiivis (*Folkrörelsernas arkiv i Alingsås*).

Borås

Eesti Selts Boråsis asutati 17. detsembril 1944 ja lõpetas tegevuse aastal 2000. Üksikasjalik rootsikeelne ülevaade tegevusest on www.immi.se/ir/ir2000/estfor.htm.

Halmstad

Halmstadi Eesti Selts asutati 1945 ja likvideeriti 2004. Edgar Saare soov oli, et arhiiv viidaks Tartusse Kirjandusmuuseumi.

Milvi Seim

Tema valduses on aastatel 1976–2004 tegutsenud METROO [METsäülikool ROOtsis] arhiiv. Vastupidiselt vanemale põlvkonnale säilitasid METROO liikmed eesti pagulaskultuuri, otsides elavaid kontakte kultuuriga Eestis.

Leelo Andréén

Oskar Looritsa tütar, tema valduses on Johanneshovi Soroptimistide Klubi (www.soroptimist.se) arhiiv, 6-8 jooksvat meetrit. Kas keegi Eestis tunneb huvi?

Stockholmis on peaprobleem seotud Eesti Majaga. Göteborgis on olukord murettekitav, Lundi ja Uppsala puhul on lootusrikkam. Mis saab ülejäänud dokumentidest? Kas need säilivad või hävivad? Katsume hoida tasakaalu mure ja lootuse vahel. Aga on ka meeldivaid üllatusi, nagu mulle seni teadmata olnud Leelo Andréni ja Milvi Seimi arhiivid.

Selle konverentsi eesmärk on valgustada välisriikides asuvate eesti arhiivide probleeme. Mõte on muidugi väga hea. Aga mulle tuleb meelde lugu vanaprouast, kes käis Päästearmee koosolekul, kust sai teada: „Halleluuja ütlemisest üksi on vähe; tuleb midagi ka teha“. Ma kordan: probleemide valgustamine on hea, aga meil ei ole enam palju aega jäänud. Tegutsevate eesti organisatsioonide arv Rootsis kahaneb kiiresti ja liikmeskond vananeb. Minu ülesanne oli anda umbkaudnegi ülevaade eesti arhiivide olukorrast Rootsis. Aga minu meelest kuulub mu ülesannete hulka seegi – olgu ma pealegi välismaalane –, et osundada probleemidele ja pakkuda välja lahendusi, mida kaaluda.

Esimese sammuna tuleks luua sidemed Eesti võimude ja väliseestlaste vahel. Kõige parem oleks ehk **luua internetilehekülg**, mille nimi võiks olla www.valiseestlastearhiivid.ee. See peaks sisaldama informiooni:

- kõikide Eestisse toodud arhiivide kohta: kus need asuvad ja loodetavasti ka seda, mida need sisaldavad;
- kontaktisikutest, kes annavad nõu, kuhu arhiiv saata ja aitavad asjaajamisel;
- arhiividele Eestis esitatavatest nõudmistest, mis hõlbustab kogude korrastamist;
- linke Eesti ja väliseesti arhiivide, raamatukogude, muuseumide juurde.

Järgmisena tuleks väliseestlaste innustamiseks veenda neid Eesti arhiivide usaldatavuses. Selleks võiks näiteks;

- välja arvutada, kui palju kulub üleantud materjalide korralikuks hoiustamiseks personali ja ruume;
- saata arhiividesse inglise keelt valdavaid tudengeid, kes annaksid nõu ja oleksid abiks;
- seada sisse arhiivide Eestisse toimetamise lihtne rutiin;
- sõlmida ametlik koostööleping Rootsi arhiivide, raamatukogude ja muuseumidega.

Inglise keelest tõlkinud Anne Lange